

Concept of Taboo in Sarkavir Folklore

Seyed Hosein Tabatabaie¹, Elham Momeni*²

1. PhD in Persian Language and Literature, Mazandaran University, Bojnourd, Iran

2. PhD Candidate in Persian language and literature, Al-Zahra University, Boknoord, Iran

Received: 26/06/2020

Accepted: 10/01/2021

* Corresponding Author's E-mail:
momenielham93@gmail.com

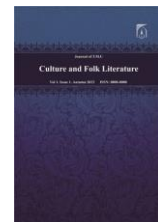
Abstract

The oral culture of the Iranian people is a mysterious and untapped world, the study of the delicate content of which can open new perspectives to the world of anthropology and human sociology. The present study tries to analyze and use the cultural elements and popular beliefs common among the people of Sarkavir region in the south of Semnan province in the proximity of the desert plain, to explain the concept of taboo among the people of this land. To this aim, the themes of taboo in the folk literature are categorized into two parts: The first one concerns the taboo words and languages, and the second one concerns the behavioral and material taboos in the customs of the people. The study found that the behavioral taboos are related to marriage, the dead and the mourning customs, taboos of the people's names, occupations and other social taboos which are content-analyzed based on the local narratives.

Keywords: Folklore; Sarkavir; content analysis; popular beliefs; taboo.

Background

The oral culture of the Iranian people is a mysterious and untapped world. Sigmund Freud, in the second chapter of his book, *Totem and Taboo* (1984), has studied and analyzed this concept among the elders and heroes, and the dead. Borujeni (2010) has studied the concept of

taboo in stories written by Hedayat, Ahmad Mahmoud, Chubak, and Simin Daneshvar. Rahimi Talab (2011), in his dissertation entitled *Knowledge of Totem and Taboo in the Legends of Gilan*, has explained the manifestations of taboo in the folktales of Gilan. But, so far, no research has been done specifically on the concept of Taboo in Sarkavir folklore.

Aims

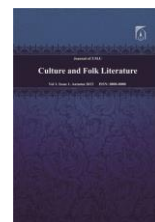
The purpose of this study, in the first place, is collecting and introducing some common and living taboos among the residents of Sarkavir. It also analyzes its content and shows its ancient roots and connection with some long-standing rituals and mythical traditions. Analyzing the taboos, it was revealed how the taboo themes are used in the oral culture of behavioral and social traditions. Also, some cultural and climatic characteristics of the people of this land have been identified.

Theoretical framework

Popular beliefs are among the major and valuable resources of humanity. By studying them, some of the beauties of an ancient and growing culture can be recovered and represented. Linguistic and cultural taboos are one of the aspects of literary and social aesthetics in the folklore of people in any nation. The language of taboo has a direct and clear relationship with the popular culture, to the extent that forbidden behaviors or words and interpretations will not be comprehensible and tangible, unless the dominant cultural context and the intellectual system of society are analyzed.

As one of the fundamental propositions, taboo has a significant application in recognizing religious beliefs. Taboo is a kind of sanctity for the tribal Totem and its ban stems from a threat to the tribal totem.

The word taboo literally does not have a clear meaning. It is a term derived from the Polynesian language that semantically contains two opposing concepts: on the one hand, it means sacred, and on the other

hand, it evokes dangerous, horrible, forbidden, impure, and mysterious meanings (Freud, 1984, p. 31). The trace of the concept of taboo is prominent in the oral culture of the inhabitants of Sarkovir.

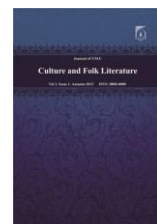
Despite forgetting much of the ancient customs, this part of beliefs continues to maintain its function and strength, and plays a significant role in people's social life. This is due to the cultural isolation of the region and the reduction of media and cultural relations with large human societies over the past decades. In this article, taboo propositions in Sarkovir folklore are divided into two general categories: The first one concerns the taboo words and languages, and the second one concerns the behavioral and material taboos in the customs of the people.

In Sarkovir dialect, there are words, the use of which have been severely banned by society and not used except in emergencies. Instead, an equivalent word called euphemism (well-intended interpretation) is used, which is a word devoid of vulgarity and unpleasantness (Sabzian and Kazzazi, 2010, p. 202). Apart from avoiding the use of taboo words, the people of Sarkovir consider doing some things to be illegal for themselves, the most important of which are mentioned below.

Marriage-related taboos generally include the following: marriage with a stranger, showing the happiness of the bride and the bride's relatives at the wedding ceremony, putting henna on the bride's palm or soaking it by the widow, and leaving home by the bride during the wedding days.

Taboos related to the dead are among the most serious and prominent taboos in Sarkovir and include the following: relatives' celebrating of the dead, leaving the corpse alone at night, crying over the corpse at night, washing the corpse by a non-family member, burying the dead at night, attending the graves of the dead on Thursday evening, and using the corpse's accessories.

Taboos related to people's names are: Saying the name of the wife, and choosing the name of the grandfather for the grandchildren.

Taboos of occupations are: Blacksmith, wheat collector, and bath man.

Special taboos on farming include: stepping on a green wheat field, and selling ancestral agricultural land.

Taboos related to gender are: a boy sitting on the edge of the oven, and the women wearing white pants.

Other taboos include: pouring boiling water on the ground, pissing in water, farting, and picking nails.

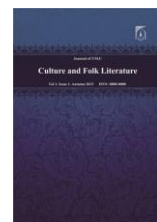
By examining these cases, one can realize the behavior and some of the lifestyles of people in this region.

Conclusion

Based on the objective observations and face-to-face interviews with the people living in the Sarkovir region, the present study has studied the concept of taboo in oral culture. The study focused on a brief review of the concept of taboo, and then categorized it in the social life of inhabitants in the area. Accordingly, the types of taboos have been separated and discussed. The first general conclusion to be drawn is the discovery of cultural beauties and linguistic delicacies which is evident among one of the Iranian tribes. Due to their natural and inner taste, people in Sarkovir have realized that instead of words, phrases and themes of the taboo, they need to use some alternatives and euphemism. Moreover, through this research, the invisible but inseparable link between the Iranian subcultures and the ancient and deep-rooted rituals of the ancient humans can be explained and explored.

References

- Afraz Borujeni, M. (2010). *Investigating the content and linguistic structure of taboo words in some contemporary Persian stories*. Master Thesis, Shahrekord University.
- Avesta: The oldest Iranian songs and lyrics*. (2007). Morvarid.

-
- Freud, S. (1984). *Totem and Taboo* (translated into Farsi by Iraj Poorbaqer). Asia.
- Gignoux, P. (2004). *ArdavirafName*. Moin.
- Rahimitalab, F. (2011). *Recognition of totems and taboos in the legends of Gilan*. Master Thesis, University of Guilan.
- Sabzian, S., & Kazazi, J. (2010). *Dictionary of literary theory and criticism*. Morvarid
- Tabatabayi, S. (216). *Selected of Sarkavir proverbs* (in Farsi). Hablerood.

Interviewees:

- MahPari Aghayan. 76 years old, illiterate, housewife.
- Fateme Akbari, 77 years old, illiterate, housewife.
- SeyedMirza Tabatabayi, 92 years old, illiterate, farmer.
- Leila Tabatabayi, 79 years old, illiterate, housewife.
- Kheir-Al-Nesa Mirzay. 69 years old, illiterate, housewife.

مفهوم تابو در فرهنگ عامه مردم سرکویر

سیدحسین طباطبایی^۱، الهام مؤمنی^{۲*}

(دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۰۶ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۲۱)

چکیده

فرهنگ شفاهی اقوام ایرانی دنیایی رمزآلود و دست‌ناسوده است که بررسی محتوایی ظریف آن می‌تواند چشم‌اندازهای تازه‌ای به دنیای مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی انسانی بگشاید. پژوهش پیش‌رو می‌کوشد با بیان و بهره‌گیری از عناصر فرهنگی و اعتقادات عامه مرسوم در میان مردمان منطقه سرکویر جنوب استان سمنان و در مجاورت دشت کویر، به تبیین و تحلیل جایگاه مفهوم تابو در میان مردم این دیار بپردازد. این جستار با بهره‌گیری از شیوه مشاهده مستقیم و مبتنی بر مصاحبه، مشاهده و تحلیل داده‌ها به معرفی و شناسایی بخشی از فرهنگ عامه اقوام ایرانی و تحلیل ریشه‌های کهن افکار تابوآفرین پرداخته است. در این راستا، مضامین تابو در ادب شفاهی مردم منطقه مورد پژوهش در دو دسته کلی تحلیل شده است: پاره نخست در حوزه واژه‌های تابو و مفردات زبانی و پاره دوم شامل تابوهای ممنوعیت آداب و سنن رفتاری و مادی است. در نوشتار حاضر، تابوهای رفتاری در پیوسته با ازدواج، مردگان و آداب سوگواری، تابوهای نام افراد، پیشه‌ها و دیگر تابوهای اجتماعی بر بنیاد روایت راویان بومی و محلی تحلیل محتوایی شده است.

واژه‌های کلیدی: فرهنگ عامه، سرکویر، تحلیل محتوا، باورهای عامه، تابو.

۱. دانش‌آموخته دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مازندران، بجنورد، ایران.

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

۱. مقدمه

باورداشت مردم هر سرزمین نسبت به دنیای پیرامون و فضای فکری و فرهنگی زیست‌بوم خود، طی قرون متمادی شکل گرفته و در دنیای امروز تا حدودی رنگ باخته است. فرهنگ عامه اقوام ایرانی دنیایی شگفت را در بطن خود نهفته دارد. آن‌گونه که ادوارد سعید به درستی دریافته، جهان شرق «به ابژه‌ای مناسب برای مطالعه در دانشگاه، نمایش در موزه، برای بحث نظری در رساله‌های انسان‌شناختی ... و برای ارائه مواردی در تأیید نظریه‌های جامعه‌شناختی تبدیل شده است» (میلنر، ۱۳۸۷، ص. ۴۵۰). با جدی شدن و اهتمام پژوهشگران به نظریه مطالعات فرهنگی و نگرش علمی به توده‌ها، محققان حوزه‌های علوم اجتماعی و مردم‌شناسی به این نکته اساسی دست یافتند که «ملت‌ها فقط صورت‌بندی‌های سیاسی نیستند، بلکه نظام‌های بازنمایی فرهنگی‌اند که با آن‌ها هویت ملی به‌طور مستمر از طریق کنش گفتمانی بازتولید می‌شود» (بارکر، ۱۳۸۷، ص. ۴۵۰).

همین امر سبب می‌شود تا به این ذخایر دست‌ناسوده به چشم ماده خام پژوهش‌های مردم‌شناسی و مطالعات حوزه فولکلور بنگریم و از این رهگذر گوشه‌ای از زیبایی‌های این فرهنگ کهن و بالنده را بازبایی و بازنمایی کنیم. نگاه علمی به فرهنگ مردم در مناطقی که در فرایند تحول اجتماعی از جوامع بسته و سنتی به جوامع مردن (به‌ویژه در سده اخیر)، کم‌تر دستخوش تنوع بنیان‌های اجتماعی شده‌اند، پژوهنده را با صورت‌های کهن فرهنگی و آداب و رسوم دیرپای ایرانی آشنا می‌سازد. در حوزه پژوهش‌های فرهنگی، شناخت مسئله تابو در اجتماعات کوچک بسیار شورانگیز و راهگشای تحقیقات بعدی است.

زبان تابو با فرهنگ رایج در محیط نسبت آشکار دارد. تا جایی که رفتارها یا واژه‌ها و تعبیر ممنوعه، جز در بافت و زمینه فرهنگی غالب و نظام فکری و اندیشگانی جامعه، قابل درک و ملموس نخواهد بود. بر همین مبناست که پژوهشگر فرهنگی با شناخت تابوهای هر منطقه دریچه‌ای به دیدگاه‌های پنهانی، باورهای نهفته، مقدسات و منهیات و در سطحی گسترده باورهای آن مردم خواهد گشود. حقیقت این است که تدوین آداب و سنن بخش سنتی‌تر جامعه و خرده‌فرهنگ‌ها، در وهله نخست ابزار کار مردم‌شناس

است که با مطالعات مربوط به زندگی توده‌ها سروکار دارد، اما باید در نظر داشت که گردآوری سنت‌های شفاهی به هر منظوری که باشد، مهم و سودمند است. انتظار می‌رود مستندسازی سنت‌های شفاهی، سبب تعالی سطح بینش و آگاهی مردم از جامعه کنونی و گذشته خود شود. بنابراین، اسناد سنت‌های شفاهی نباید صرفاً به منظور تحقیقات علمی فراهم شود، بلکه مجموعه سنت‌های شفاهی باید برای استفاده عموم انتشار یابد و نتیجه مطالعات و بررسی‌هایی را هم که درباره آن‌ها صورت می‌گیرد، می‌توان برای استفاده تحقیقات علمی منتشر کرد (طیب عثمان، ۱۳۷۱، ص. ۱۸). با این مقدمه می‌توان پژوهشگران در حوزه‌های مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی و شرق‌شناسی و زمینه‌های در پیوسته با فرهنگ و تا حدودی ادب شفاهی را در ردیف مخاطبان اصلی پژوهش پیش‌رو قرار داد.

۲. پیشینه پژوهش

بررسی علمی مفهوم تابو دیرینگی چندانی ندارد و به‌طور جدی می‌توان ردپای آن را در آثار چهره‌هایی همچون ویلیام اسمیت، جیمز فریزر، امیل دورکیم، مری داگلاس، برتراند راسل، زیگموند فروید و لوی استروس مشاهده کرد. در میان پژوهندگان ایرانی نیز تقریباً تمام کسانی که در حوزه روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و مردم‌نگاری قلم‌فرسایی کرده‌اند، کم‌وبیش از نوشته‌های افراد مذکور بهره برده‌اند. زیگموند فروید در فصل دوم از کتاب *توتم و تابو* با عنوان «تابو و دوگانگی عواطف»، به بررسی و تحلیل این مفهوم در میان بزرگان، پهلوانان و اموات پرداخته است. افراز بروجنی (۱۳۸۹) در پایان‌نامه *بررسی ساختاری و محتوایی واژگان تابو در برخی داستان‌های معاصر فارسی*، به بررسی این مفهوم در داستان‌هایی از هدایت، احمد محمود، چوبک و سیمین دانشور پرداخته است. رحیمی‌طلب (۱۳۹۰) در پایان‌نامه *شناخت توتم و تابو در افسانه‌های گیلان*، به تبیین این مفهوم و نمودهای آن در قصه‌های عامه گیلان‌زمین پرداخته است. دهقانی احمدآبادی (۱۳۹۳) در پایان‌نامه *بررسی تابوهای زبانی در مثنوی معنوی*، این مفهوم را در برخی ابیات مثنوی مولوی کاویده است.

اما به‌طور تخصصی، درباره بررسی مفهوم تابو در فرهنگ عامه منطقه سرکویر استان سمنان تاکنون کم‌تر بررسی علمی‌ای صورت گرفته و تنها در فصل دوم پایان‌نامه کارشناسی ارشد سیدحسین طباطبایی^۱، بحثی کلی و گذرا درباره این امر شده است.

۳. روش و هدف پژوهش

داده‌های این پژوهش بر مبنای مطالعات میدانی و پرسش‌رویاروی با گویشوران گونه زبانی سرکویر، در بازه زمانی شش‌ماهه دوم سال ۱۳۹۷ گردآوری و سپس به کمک منابع کتابخانه‌ای و با روش توصیفی - تحلیلی تکمیل شده است. درخصوص شیوه انتخاب مصاحبه‌شوندگان، نگارندگان متوجه این نکته کلیدی بوده‌اند تا افراد موثقی که کم‌تر با فارسی معیار سروکار دارند و ترجیحاً بی‌سواد باشند، انتخاب شوند، زیرا گویشور اولاً باید در محل گویش متولد شده باشد و تمام عمر خود را در محل گویش گذرانده باشد، تا حد امکان بی‌سواد باشد، گویش را درست تکلم کند، یعنی لکنت زبانی نداشته باشد (زمردیان، ۱۳۷۹، ص. ۲۱).

هدف این نوشتار در وهله نخست، گردآوری و معرفی برخی تابوهای رایج و زنده در میان ساکنان منطقه مورد پژوهش و سپس تحلیل محتوای آن و نشان دادن ریشه‌های کهن و پیوند آن با برخی آیین‌ها و سنت‌های دیرزیست اسطوره‌ای است. بر همین اساس کوشیده‌ایم تا پا را از گردآوری صرف تابوها فراتر بگذاریم و به تحلیل و تبیین محتوا و نحوه کاربست آن در فرهنگ شفاهی در سنت‌های رفتاری و مادی پردازیم. تلاش بر این بوده است تا از این رهگذر و ضمن بازنمایی نمود برخی مضامین تابو در سنت‌های فرهنگی مردم سرکویر، به دیرینه‌شناسی آن و نیز به معرفی پاره‌ای خصوصیات فرهنگی و اقلیمی مردم این دیار دست یازیم. کاری که دست‌کم برای پژوهندگان حوزه مردم‌نگاری و انسان‌شناسی فرهنگی بسیار مهم است.

۴. طرح مسئله

جهانی که در آن زندگی می‌کنیم همواره با محدودیت‌ها و ممنوعیت‌هایی روبه‌رو بوده که برخی از آن ناخواسته و محصول طبیعت و برخی از آن خواسته و ساخته اجتماع

بشری بوده است. محدودیت‌هایی که بشر برای خود بر ساخته است، عموماً از سه دسته بیرون نیست: یا ناشی از اعمال قانون^۲ است، یا در اثر ممنوعیت دینی و مذهبی است و یا در مسائل پنهان و موهوم ریشه دارد. تابوها بخشی از دسته اخیر، یعنی ممنوعیت عرفی و پنهان هستند. مفهوم تابو از مفاهیم ریشه‌دار در تاریخ بشری است و زندگی انسان‌های نخستین پیوندی ناگسستنی با آن داشته است. بی‌مناسبت نخواهد بود اگر اشاره شود که این مفهوم، بیشتر در پیوند با مفهوم دیگری به نام «توتم» مطرح می‌شود که تفصیل آن خارج از اهداف نوشتار پیش‌رو است.

سنت‌های گفتاری و سنت‌های رفتاری و مادی، آفریننده فرهنگ شفاهی اقوام گوناگون است. در این صحنه شاهد حضور و ظهور تابوهای شگفت فراوانی هستیم که برخی از آن‌ها در پهنه گسترده اجتماع امروزی، کارکرد خود را از دست داده‌اند، اما در مناطق محدود (مانند جوامع کوچک) همچنان حضوری پویا و فعال دارند. تابو به منزله یکی از گزاره‌های بنیادین در میان بیشتر مناطق دنیا به رسمیت شناخته شده است و به‌ویژه در شناخت اعتقادات مذهبی کاربردی اساسی دارد. ریشه‌یابی این مفهوم در میان اقوام ایرانی و تحلیل ابعاد آن می‌تواند پنجره‌ای به جهان شگفت حوزه فرهنگ عامه ایرانی به‌شمار آید. صاحب‌نظران به برخی فواید و دستاوردهای بررسی مفاهیم و مضامین تابو اشاره داشته‌اند که از آن جمله می‌توان به زبانی اشاره کرد که یک تابو چیزی را منع می‌کند که هم از نظر اجتماعی خطرناک و هم از نظر شخصی منفور است (سعیدی مدنی، ۱۳۸۵، ص. ۱۸۵).

۴ - ۱. نگاهی اجمالی به تابو

پیش‌تر اشاره شد که درک مفهوم تابو در آینه مفهوم دیگری به نام توتم امکان‌پذیر است. محققان در تعریف توتم بر وجود گونه‌ای رابطه قرابت و همگونی میان گروهی از مردم (ابتدایی) با موجودات طبیعی (حیوان، گیاه یا جسم بی‌جان) پای فشرده‌اند (بهار، ۱۳۸۷، صص. ۳۴۸ - ۳۴۹). تابو رعایت گونه‌ای حرمت برای توتم قبیله است. منع تابویی ناشی از تهدیدی است که متوجه توتم قبیله است. واژه تابو معنای روشن و مشخصی ندارد. اصطلاحی است برگرفته از زبان پولینزی که از نظر معنایی دربردارنده

دو مفهوم متضاد است؛ از یک سو به معنای مقدس است و از سوی دیگر معانی خطرناک، وحشتناک، ممنوع، نجس و اسرارآمیز را می‌سازند (فروید، ۱۹۸۴، ترجمه پورباقر، ۱۳۶۲، ص. ۳۱). زبان تابو، یعنی اصطلاحاتی که مردم برای نامیدن اشیا بدون به‌کار بردن اسم حقیقی آن‌ها استفاده می‌کنند، زیرا مردم از به‌کار بردن نام موجودات یا اشیایی که به نظام عقیدتی آن‌ها مربوط می‌شود، خودداری می‌کنند (طیب عثمان، ۱۳۷۱، ص. ۶۸). تمامی جوامع بشری با توجه به فرهنگ، مذهب، آداب و رسوم ویژه خود با ممنوعیت‌ها و منع‌هایی روبه‌رو هستند که تابوی آن قوم به‌شمار می‌آید.

اینکه تابو چیست و از کجا سرچشمه می‌گیرد بحثی درازدامن و خارج از حوصله این نوشتار است. صاحب کتاب *توتم و تابو* به‌نقل از وونت، منشأ آن را ترس از شیاطین می‌داند (فروید، ۱۹۸۴، ترجمه پورباقر، ۱۳۶۲، ص. ۶۲). تولین رید افزون بر اینکه از تابو به «فرمان اکید» تعبیر می‌کند (همان، ص. ۴۹)، معتقد است هیبت هیچ ممنوعیتی با مهابت تابو برابری نمی‌کند (همان، ص. ۵۰). از دیدگاه روان‌شناسی، محدودیت‌های تابویی چیزی جدای از ممنوعیت دینی یا اخلاقی است. فروید معتقد است که تابوها به خود تکیه داشته‌اند و براساس فرمان‌های ملکوتی نیستند و تاریخ پیدایش آن مجهول و از دید ما درک‌ناشدنی است؛ با این حال از دید افرادی که تحت سیطره آن زندگی می‌کنند، کاملاً طبیعی است (همان، ص. ۵۳). همچنین، وی از تابو به «وحشت مقدس» تعبیر می‌کند و بدین‌گونه نشان می‌دهد که این واژه دو معنی متقابل «مقدس» و «نجس» را در خود نهفته دارد و نیز ممنوعیت آن پشتوانه قدسی دارد، یعنی از فرط مقدس بودن آن است که خطرناک شده است و نمی‌توان به حریم آن وارد شد (همان، ص. ۶۱).

اسمیت تابوها را به دو دسته کلی مثبت و منفی تقسیم می‌کند. تابوهای مثبت آن‌هایی هستند که انسان عادی را از نیروهای الهی و افسانه‌ای جدا می‌سازد (مثل پیامبران) و منفی آن‌هایی هستند که انسان را از بدی‌ها دور می‌سازد (سعیدی مدنی، ۱۳۸۵، ص. ۱۸۷). برتراند راسل از «اخلاق تابو» یاد می‌کند و آن را عبارت از «مجموعه‌ای رسوم و عادات؛ خاصه منهیاتی که بدون هیچ‌گونه دلیلی به انسان تحمیل می‌گردد» (۱۹۶۷، ترجمه عباسی، ۱۳۴۵، ص. ۳۰) می‌داند. وی در ادامه چنین می‌آورد

که گاهی اوقات ممکن است بتوان دلیلی برای توجیه وجود تابو پیدا کرد، اما بیشتر هر گونه کوششی برای یافتن دلیل بی‌فایده خواهد بود (همان).

می‌توان گفت که تابو از آن جهت که ساخته و پرداخته خیال و ذهن اقوام بدوی است، با محذورات دینی و اخلاقی — که برپایه تجربه انسانی یا تعالیم الهی استوار است — فرق اساسی دارد. نیز می‌دانیم که تابوها همیشه با توجه به نیاز جامعه به‌وجود آمده‌اند و هدف آن‌ها کمک به جامعه است (سعیدی مدنی، ۱۳۸۵، ص. ۱۸۸).

۴ - ۲. آشنایی اجمالی با منطقه سرکویر

برخی پژوهش‌ها به معرفی منطقه سرکویر در جنوب دامغان و شاهرود پرداخته‌اند و این جستار را از تفصیل در بازگفت بی‌نیاز می‌سازند.^۳ به اختصار باید گفت در نوار جنوبی استان سمنان و حاشیه شمالی کویر مرکزی ایران، چندین روستای تُنک کم‌جمعیت وجود دارد که مجموعاً به منطقه سرکویر موسوم است. بررسی‌های گویش‌شناسی منطقه نشان داده که گویش‌های سرکویری، به‌سبب دوری از محیط‌های بزرگ و جوامع شهری، بخش زیادی از واژه‌های اصیل و کهن خود را — با وجود گذشت چندین قرن و تحولات زبانی فراگیری که زبان پارسی بدان دچار شده — همچنان حفظ کرده است و به‌صورت زنده در محاورات روزمره به‌کار می‌گیرد.

لهجه رایج مردمان سرکویر از نظر گونه‌شناسی، به گمان قریب به یقین بازمانده زبان فارسی خراسان قدیم است ... غلبه و نفوذ کلمه‌های پهلوی در گونه زبانی این روستاها قابل توجه و بررسی علمی است (طباطبایی، ۱۳۹۴، ص. ۳). با پیدایش اتومبیل و به‌ویژه اصلاحات ساختاری و اجتماعی دوره رضاشاه، این منطقه — که پیش از این راه اصلی بازرگانی و زیارتی شمال به جنوب محسوب می‌شد — با شیبه فزاینده رو به افول و فراموشی نهاد. از سوی دیگر، همین دور افتادن از مسیرهای مواصلاتی سبب شد تا کم‌تر در معرض یکسان‌سازی‌ها و هجوم رسانه‌های جهان مدرن قرار گیرد و دست‌کم بتواند آداب و رسوم بومی و سنتی خود را چند دهه بیشتر حفظ کند.

۴ - ۳. تابو در فرهنگ عامه سرکویر

ردپای مفهوم تابو در فرهنگ شفاهی و سنت‌های رفتاری ساکنان منطقه سرکویر تازگی زیادی دارد. تا آنجا که با وجود فراموش شدن بخش زیادی از آداب و رسوم سنتی و کهن، این پاره از باورها همچنان کارکرد و قوت خود را حفظ کرده است و در زندگی اجتماعی مردم نقش قابل توجه ایفا می‌کنند. این امر، چنانچه پیش‌تر اشاره شد، مرهون ایزوله شدن فرهنگی منطقه و کاهش مراودات رسانه‌ای و فرهنگی با جوامع بزرگ بشری در گذر دهه‌های اخیر بوده است. اهالی این منطقه کویری به سبب اجباری ناپیدا و از روی غریزه اجتماعی، از انجام برخی امور و یا کاربست برخی واژگان دوری می‌گزینند. در این جستار گزاره‌های تابو در فرهنگ عامه سرکویر در دو دسته کلی سنت‌های گفتاری در حوزه واژه‌ها و مفردات زبانی و نیز سنت‌های رفتاری و مادی تقسیم و در بخش رفتاری در حوزه‌های شرح‌شده تحلیل محتوایی و موضوعی شده‌اند که در ادامه به آن خواهیم پرداخت.

۴ - ۴. سنت‌های گفتاری و ممنوعیت کاربرد حوزه واژگان

در قاموس گویشی ساکنان این خطه واژه‌هایی وجود دارد که با ممنوعیت و نهی شدید اجتماعی روبه‌رو بوده است و جز به اضطرار استفاده نمی‌شود. بدیهی است برخی از این واژه‌ها، عُرْفاً فاقد نزاکت اجتماعی هستند و برخی دیگر بدون دلیل موجه و قابل قبول از حوزه تداول و کاربرد بیرون رانده شده است و هم از این روست که به جای آن از واژه‌های معادل موسوم به «حُسن تعبیر» استفاده می‌شود. برخی فرهنگ‌ها حسن تعبیر را برابر نهاد واژه لاتین euphemism دانسته و این‌گونه تعریف کرده‌اند: «کلمه یا عبارتی عاری از زندگی که به جای کلمه یا عبارت بی‌پرده، ناخوشایند و زننده به کار می‌رود»^۴ (سبزیان و کزازی، ۱۳۸۸، ص. ۲۰۲). با این تعریف مشخص شد که مراد از حسن تعبیر، بیان الفاظ یا اصطلاحات در قالب واژه‌های ثانوی و جایگزین است که اگرچه اتحاد معنایی ندارند، اما در حوزه کاربرد و تداول گویشوران، مدلول یکسان دارند. جدول ۱ برخی از این واژه‌های تابو و معادل حسن تعبیر آن را نشان می‌دهد.

جدول ۱: واژگان تابو

Table 1: the taboo words

واژه تابو و شکل گویشی آن	حسن تعبیر
ادرار [čor]	پیشو [pišaw]، جیش (در زبان کودکان)
اسهال [rix]	مرض میان مردم
پستان ^۵ [juju] – [dâl]	روی دل
(بیماری) تورم بیضه مردان [qor] ^۶	باد فعد [فتق]
جن	از مابهران – اون‌ها ^۷
جُنُب شدن	شیطانی شدن، تن (کسی) از راه در رفتن
زاییدن	اشکم آوردن، خدا(ش) دادن
زنا [bisureti dâdan]	به سر کسی رفتن
(بیماری) سرطان	مرض بد
شرم‌گاه زن و مرد	معامله، هتَل (برای آلت مردان) تن، ته (برای آلت زنان)
مُردن	پای (کسی) از میان در رفتن
معشوقه	رامه

۴ - ۵. ممنوعیت انجام سنت‌های رفتاری و مادی

به جز پرهیز از کاربرد واژه‌های تابو، مردم سرکویر انجام برخی امور را برای خود ناروا می‌شمارند. می‌دانیم که مفهوم تابو در نگاه کلی مشتمل بر ترک رفتارهایی است که قبیله یا جامعه آن را حرام یا مذموم شمرده است. این قبیل رفتارها در فرهنگ عامه مردم سرکویر بدین گونه قابل دسته‌بندی است:

۴ - ۵ - ۱. تابوهای مرتبط با ازدواج

میرچا ییاده (۱۹۸۶، ترجمه سرکاراتی، ۱۳۸۴، ص. ۳۸) بر این باور است که مراسم ازدواج و عروسی دارای نمونه خدایی (بغانه) است و زناشویی بشری، نکاح مقدس

ایزدان و به‌ویژه ازلی زمین و آسمان را تداعی می‌کند. در اوپانیشادها از زبان داماد خطاب به عروس چنین آمده است: من آسمان، تو زمین. حتی پیش‌تر در اتروا - ودا نیز عروس و داماد را به زمین و آسمان تشبیه کرده‌اند. پس طبیعی است که راز و رمزهایی از آیین پیوندهای مینوی در آن به نظر آید و در گذر زمان، یک عمل طبیعی و ذاتی بشر را به یکی از امور پیچیده و رمزآلود بدل سازد. در ادامه به تبیین و تحلیل پاره‌ای از این موارد که پیوند مستقیم با تابو دارد، در حوزه اقلیمی مورد پژوهش خواهیم پرداخت.

الف) پیوند با غیرفامیل

یکی از تابوهای مهم و قدرتمند در سرکویر پیوند نکاح با فردی از غیرفامیل بوده است. تا همین چند دهه پیش اصولاً ازدواج با بیگانه بسیار قبیح شمرده می‌شد و اگر احیاناً کسی چنین تصمیمی داشت، از طرف بزرگان فامیل با مخالفت و ممانعت جدی روبه‌رو می‌شد. مواردی بوده که بزرگان فامیل، چنین پیوندی را قبل از شکل‌گیری برهم زده و بلافاصله فرد را به ازدواج یکی از اقوام (ولو به اجبار) درآورده‌اند (راوی: سیدمیرزا طباطبایی).

ب) ابراز شادی عروس و اقوام عروس

در مراسم عروسی ابراز شادمانی، رقص و نیز پوشیدن لباس نو برای اقوام درجه یک عروس پسندیده نیست و مشمول مذمت و سرزنش عرف خواهد بود. زشتی این کار تا به جایی بوده است که در گذشته برادران عروس در روز ازدواج خواهر خود، در تنور پنهان می‌شدند تا از شوخی‌های جوانان در امان بمانند. حتی خود عروس طی مراسم عروسی شادی خود را بیان نمی‌کند، با اکراه می‌رقصد و هنگام خداحافظی از خانه پدری، گریه می‌کند (راوی: لیلا طباطبایی).

ج) حنا گذاشتن کف دست عروس یا خیس کردن آن از سوی زن بیوه

در مراسم حنابندان عروس، اجازه نمی‌دهند زن دوبخته یا بیوه، اعم از مطلقه یا شوهر مرده، حنای عروس را خیس کند و یا بر کف دست عروس حنا بگذارد، زیرا اعتقاد بر این است که عروس نیز به سرنوشت وی دچار می‌شود و دوبخته خواهد شد (همان).

د) خروج عروس از منزل در ایام ازدواج

تازه عروس سه روز قبل و سه روز پس از مراسم عروسی خود، از خانه بیرون نمی‌رود. شب سوم عروسی، پدر عروس اقوام خود را به صرف شام (در اصطلاح سرکویر: شام خانه‌طلبانی) دعوت می‌کند و پس از آن عروس مجاز است به دیدار اقوام خود و همسر برود (همان).

۴ - ۵ - ۲. تابوهای مرتبط با مردگان

در سرکویر نیز مانند بسیاری مناطق دیگر، تابوهای مرتبط با مردگان در شمار قوی‌ترین تابوها بوده است که به لحاظ تعداد و نیز قدرت اجتماعی جایگاه برجسته‌ای دارند. گویا بشر از دیرباز تاریخ به مردگان به چشم «رؤسای مقتدر» نگریسته و پیوسته آن‌ها را دشمن خود می‌دانسته است (فروید، ۱۹۸۴، ترجمه پورباقور، ۱۳۶۲، ص. ۹۳). نویسنده تاریخ جامع ادیان، نهادن سنگ بر روی گور مردگان نزد اقوام قدیم را بدان سبب می‌داند که اموات قادر به حرکت و مزاحمت برای بازماندگان نباشند (ناس، ۱۹۷۰، ترجمه حکمت، ۱۳۴۸، ص. ۱۷) مهم‌ترین تابوهای رایج در میان مردمان سرکویر در پیوند با مردگان بدین گونه قابل دسته‌بندی است:

الف) جشن و سرور نزدیکان میت

در سرکویر برگزاری هرگونه مراسم جشن و شادی، اعم از عروسی، عقدکنان، ختنه‌سوری، ... تا یک سال پس از درگذشت نزدیکان و اقوام ممنوع بوده است. البته برگزاری مراسم جشن و سرور در ایام سوگواری مذهبی مانند دهه نخست محرم^۱ و ماه رمضان و دهه پایانی صفر نیز چنین حکمی داشته که مشمول حکم تابو نمی‌شود و در شمار منهیات مذهبی است. حتی امروزه که شدت این‌گونه تعصبات بسیار کم شده است، اصحاب سوگ و نزدیکان شخص درگذشته تا پس از مراسم چهلم، موی سر و صورت خود را مطلقاً کوتاه نمی‌کنند و نیز در مراسم شادی، اعم از عروسی، ختنه‌سوری، جشن‌ها و ... حضور نمی‌یابند. معمولاً اقوام و نزدیکان میت تا مراسم «بند یقه‌بندی» در خانه صاحب عزا حضور دائمی دارند و تنها پس از این مراسم (معمولاً در

دومین پنج‌شنبه پس از مرگ) است که بند یقه‌ها را می‌بندند و به خانه خود می‌روند. نام این مراسم به‌روشنی نشان از چاک کردن و دریدن پیراهن در سوگ نزدیکان و وابستگان دارد (راوی: خیرالنسا میرزایی). همچنین، قصابی کردن، پرواری کشتن، حمام رفتن، اسفند دود کردن، حنا گرفتن مو و دست و پا، تراشیدن موی سر و صورت، هم‌بستری نزدیکان فرد درگذشته و بچه‌دار شدن در ایام سوگواری به‌شدت مورد شماتت و سرزنش است (همان).

ب) تنها نهادن جنازه در شب

اصولاً مردگان سرکوبیر را بیشتر در روز دفن می‌کنند، اما اگر کسی هنگام غروب یا در شب از دنیا برود، نباید پیرامون جنازه خالی از جمعیت بماند. اعتقاد عامه بر این است که روح میت از تنها ماندن زجر می‌کشد و اقوام نزدیک باید تا صبح پیرامون جنازه بیدار بمانند (همان).

ج) گریه کردن بر جنازه در شب‌هنگام

با اینکه گریه و زاری به همراه اشعار سوزناک زنان رکن اصلی آیین سوگواری در سرکوبیر است، اما با غروب آفتاب، گریه دسته‌جمعی زنان قطع شده و در شب هنگام مرثیه‌خوانی موزون زنان یا همان «انگاره»^۹ ممنوع است (همان). این سنت زمانی معنا می‌یابد که بدانیم در آیین زرتشت گریه و مویه بر مرده و عزاداری طولانی بسیار ناپسند است.^{۱۰} جلوه‌هایی از این اعتقاد در ونیدداد آمده که مطابق آن، «اشک» از آفریده‌های اهریمن شمرده شده است (ونیدداد، ۱۳۷۶، فرگرد ۱، بند ۹). در *اردویراف‌نامه* صحنه‌ای گزارش می‌شود که در آن، روان افراد هنگام عبور از پل چینود، به رود مهیبی بر می‌خورند که عبور را بر عده‌ای دشوار یا ناممکن می‌سازد. این رود درواقع، اشک‌هایی است که بازماندگان شخص درگذشته، پس از مرگ وی ریخته‌اند و این چنین مایه گرفتاری وی شده است (ژینیو، ۲۰۰۴، ترجمه آموزگار، ۱۳۸۲، ص. ۶۲).

د) شستن میت زن از سوی غیرفامیل

اگر زنی از دنیا برود، میت باید حتماً از سوی اقوام نزدیک و بستگان خود شسته شود. اگرچه امروزه این رسم رنگ باخته، اما در گذشته انجام این کار با نهی و سرزنش شدید روبه‌رو بوده است (همان).

ه) دفن مردگان در شب

پیش‌تر گفتیم که اهالی این خطه کویری مردگان خود را در روز دفن می‌کنند. حتی اگر کسی در فصل گرما بمیرد و بیم فاسد شدن جسد تا صبح برود، باز هم مراسم خاک‌سپاری را تا طلوع آفتاب به تأخیر می‌اندازند. اعتقاد مردم این دیار بر آن است که اگر نور ستاره روشن بر جنازه بیفتد، مرگ‌ومیر زیاد خواهد شد (همان). به باور بسیاری از خاورشناسان و از جمله مری بویس، آیین دفن مردگان در زیر تابش خورشید^{۱۱} از جمله باورهای آیین زرتشت به‌شمار می‌رود (Boyce, 1994, p. 327). زرتشتیان بر این کار استدلال‌های قابل‌قبولی دارند. آن‌ها بر خاصیت پالایندگی بدن از سوی نور خورشید و زدودن آلودگی از آن تأکید می‌ورزند؛ خاصه اینکه در هنگام شب، نیروهای اهریمنی جولان می‌دهند و بر روان فرد در گذشته تسلط بیشتری دارند.

در *وندیداد* چنین آمده است: «... باید پیکر مرده را زیر تابش ستارگان و ماه و خورشید، برهنه روی فرش و بالشی که از آن او بوده است، بر زمین بگذارند» (فرگرد ۶، بند ۵۱) و در جایی دیگر از همین کتاب چنین آمده: «... مزداپرستان باید تن مرده را در دخمه در آفتاب بگذارند» (فرگرد ۵، بند ۱۳ و ۱۴). جلیل دوست‌خواه در شرح واژه‌های *اوستا* ذیل کلمه «نسا» [nasâ] چنین می‌نویسد:

این واژه با تلفظ *نسا* تا به امروز در گویش اصفهانی بر جا مانده است و سمت جنوبی خانه را که آفتاب‌گیر نیست و همواره در سایه قرار دارد، «سمت نسا» گویند. این نام‌گذاری یادآور «کده» ای است که بنا بر داده‌های وندیدادی، در گوشه‌ای از خانه (و لابد در سایه گیرترین و خنک‌ترین جای آن) برای نگاهداری تن مرده به‌طور موقت و در شرایط بدی آب و هوا می‌ساختند (۱۳۸۵، ص. ۱۰۶۵).

جالب است که در سرکویر، زمینی را که بیشتر آفتاب‌گیر نباشد *نسام* گویند.

و) حضور بر مزار مردگان در شامگاه پنجشنبه

عصر پنجشنبه زمان فاتحه خوانی بر مزار مردگان است، اما پس از غروب آفتاب این روز باید قبرستان را خالی کرد، زیرا معتقدند اموات با غروب آفتاب در صف دریافت شربت حاضر می‌شوند و حضور نزدیکان بر مزار آن‌ها سبب می‌شود تا از آن محروم بمانند (همان).

ز) استفاده از لوازم و متعلقات میت

استفاده از وسایل شخصی و به‌ویژه لباس فرد در گذشته ممنوع است. در اینجا آشکارا همان نگرش کهن و جادویی را می‌بینیم که براساس آن لباس‌های یک سرکرده بزرگ می‌تواند سبب مرگ هر کسی شود که آن را بپوشد (فریزر، ۱۳۸۸، ص. ۲۵۰). فروید از نوع افراطی این سنت در نزد قبایل شوزاپ در کلمبیای انگلیس خبر می‌دهد (۱۹۸۴، ترجمه پورباقر، ۱۳۶۲، ص. ۹۵).

۴ - ۵ - ۳. تابوهای مرتبط با نام افراد

در باور افراد قبیله، شخص هویت و نام خود را وام‌دار قبیله و نیای بزرگ قبیله است. هم از این روست که ارزش نام در نگاه انسان‌های نخستین، ارزشی ذاتی و درونی بوده است. این موضوع در میان مردم سرکویر با قوانین خاصی روبه‌رو است که برخی از این قوانین به ممنوعیت‌های ویژه‌ای منجر شده است. نمودهایی که آورده می‌شود، بارزترین جلوه‌های تابویی در پیوند با نام است که همچنان به‌صورت زنده و فعال کارکرد خود را حفظ کرده است.

الف) بر زبان راندن نام همسر

یکی از روشن‌ترین نمودهای تابو در این دیار، جاری شدن نام زن یا شوهر بر زبان همسر خود (در حضور دیگران) است. معمولاً همسران برای خطاب به همسر خود از ضمیر غایب (او) استفاده می‌کنند و برای خطاب مستقیم به زن نیز از لفظ «آهای» کمک می‌گیرند. اگرچه امروزه این سنت تا حدی رنگ باخته، اما در گذشته بسیار قوی بوده است تا جایی که بر زبان راندن نام مرد از سوی زن، مایه سرافکنندگی و شرمساری بوده

است (راوی: سیدمیرزا طباطبایی). در نگاه انسان ابتدایی این رفتار مفهوم خاصی دارد. «دشمن با دانستن اسم شخص چیزی در دست دارد که بتواند به طور سحرآمیزی به ضرر آن شخص به کار گیرد» (فریزر، ۲۰۱۰، ترجمه فیروزمند، ۱۳۸۸، ص. ۲۷۱). به گفته جیمز فریزر، این باور در میان انسان‌های نخستین گویای آن است که نام افراد با ذات آن‌ها منطبق بوده است.

ب) انتخاب نام جد برای نوه‌ها

تا زمانی که پدربزرگ یا مادربزرگ در قید حیات است، چنانچه فرزندان آن‌ها نوزادی به دنیا آورند، نام جد را برای فرزند خود انتخاب نمی‌کنند (همان). این ممنوعیت در گذشته به طور جدی رعایت می‌شد، اما امروزه نقشی بسیار کم‌رنگ از آن بر جای مانده است. در اینجا نیز شاهد تجلی آن اعتقاد دیرینه‌ای هستیم که مطابق آن «معتقد بودند کسی که نام شخص مرده‌ای را بر خود داشته باشد، زیاد عمر نمی‌کند» (همان، ص. ۲۷۸). فروید (۱۹۸۴، ترجمه پوریافر، ۱۳۶۲، ص. ۹۷) نیز آن را در شمار عجیب‌ترین و آموزنده‌ترین آداب تابویی برمی‌شمارد.

۴ - ۵ - ۴. تابوی پیشه‌ها و مشاغل

برخی پیشه‌ها در سرکویر با سرزنش و نهی اجتماعی روبه‌روست. این مشاغل عبارت‌اند از: حمامی، نعل‌بندی، گدایی، قصابی. البته، یک نوع گدایی به سبب نذر وجود دارد که اگرچه کم‌رنگ، اما پسندیده است، یعنی کسی نذر کند که اگر حاجت وی برآورده شود به مدت هفت شب و هر شب از هفت خانه گدایی کند (راوی: لیلا طباطبایی). این کار تابو به‌شمار نمی‌آید و ریشه فرهنگی آن نیز دانسته نشد. چنین به نظر می‌رسد که در دوره‌های اخیر به آن جنبه مذهبی داده باشند.

۴ - ۵ - ۵. تابوهای کشاورزی

الف) لگدمال کردن مزرعه گندم سبز

لگدمال کردن و عبور از روی گندمزار، خصوصاً زمانی که هنوز نارس و سبز است، از تابوهای مهم و قابل توجه در سرکویر است. قدیمی‌ها افسانه‌ای از گفت‌وگویی خیالی

میان یعقوب و گرگی که متهم به خوردن یوسف بود، در سینه دارند که طی این گفت‌وگو گرگ چنین می‌گوید:

اگه من یوسف را خورده باشم

که پا ور [بر] گندمی سوز [سبز] هشته باشم

در شعر می‌بینیم که گرگ متهم، خود را به سختی نفرین می‌کند و می‌گوید که اگر من یوسف تو را خورده باشم، عقوبت من مانند عقوبت کسی باشد که گندم سبز را لگدمال کرده است. به روایت شبانکاره‌ای در مجمع‌الأنساب (۱۳۷۶، ج. ۱/ص. ۹۴)، برادران یوسف گرگی زنده را نزد یعقوب بردند و گفتند که این گرگ یوسف را درید. گویا این قصه از دیرباز در میان افواه رایج بوده است، زیرا ثعالبی (۱۹۶۵، ص. ۴۶) به نقل از جاحظ نام این گرگ را «رغمون» ذکر می‌کند.

دور نیست این اندیشه امتداد اندیشه تقدس خاک و زمین و به‌خصوص گندم نزد ایرانیان باستان بوده باشد. تنها در *وندیداد* بالغ بر بیست مورد درباره گندم سخن به میان آمده است. هاشم رضی در ترجمه *وندیداد* چنین آورده است:

هنگامی که گندم فراوان بروید، دل دیوان از هراس می‌لرزد. هنگامی که گندم آرد شود، دیوان ناله برمی‌آورند. هنگامی که گندم خرمن شود، دیوان نابود می‌شوند. در خانه‌ای که گندم این چنین ببار آید، دیوان بیش نمی‌پایند. از خانه‌ای که در آن گندم این چنین ببار آید، دیوان دور رانده می‌شوند. هنگامی که در خانه‌ای انباری از گندم باشد، چنان است که آهن سرخ گدازان در گلوگاه دیوان به گردش درآید (۱۳۷۶، فرگرد ۳، بند ۳۲).

در این باره تابوی دیگری نیز وجود دارد و آن عبارت است از ممنوعیت له کردن و لگدمال کردن نانی که روی زمین افتاده است. اگر بر روی زمین نان ببینند حتماً باید آن را بردارند و در جایی (معمولاً منفذ دیوار) قرار دهند، اما در مقابل اگر انگور روی زمین افتاده باشد باید آن را له کرد تا مبادا به شراب مبدل شود.

ب) فروش زمین کشاورزی آبا و اجدادی

از دیگر مواردی که در فرهنگ عامه سرکویر ممنوع است، فروش زمین کشاورزی و ملک آبا و اجدادی است. در گذشته افرادی که گاهی ناچار به این کار بوده‌اند از طرف اقوام و بستگان به‌سختی سرزنش می‌شدند و فراوان روی داده که بزرگان فامیل، مانع

مفهوم تابو در فرهنگ عامه مردم سرکویر _____ سیدحسین طباطبایی و همکار

فروش زمین یکی از اقوام خود شده‌اند. امروزه به لطف خشک‌سالی‌های مکرر و نیز عدم توجه نسل جدید به زمین و زراعت، این موضوع تقریباً جایگاهی ندارد و تنها در خاطره پیرمردان و به‌منزله حسرتی تلخ از گذشته بر جای مانده است (راوی: سیدمیرزا طباطبایی).

ج) خوشه‌چینی

رسم خوشه‌چینی، چنانچه از عنوان آن برمی‌آید، در پیوند با فصل درو غلات (جو و گندم) بوده است. طبق آن، افراد نیازمند و ناتوان پس از گردآوری محصول خرمن و درو مزارع، در میان مزرعه به جمع کردن باقیمانده جو و گندم مشغول می‌شدند تا چیزی برای خوراک بیابند. در اشعار کهن بارها به این رسم اشاره شده است و از جمله حافظ می‌فرماید:

بلاگردان جان و تن دعای مستمندان است که بیند خیر از آن خرمن که ننگ از خوشه‌چین دارد؟

در گذشته که وضعیت معیشتی مردم نامطلوب بود، برخی در فصل دروی جو و گندم، به خوشه‌چینی می‌پرداختند و در پایان مقداری اندک از محصول خرمن را برای نیاز خود برمی‌داشتند. این کار بسیار ناپسند تلقی می‌شد. امروزه نیز فحش «به گور پدر خوشه‌چینت» یادآور همان تابو و یکی از ناسزاهای زشت و ناهموار محسوب می‌شود (همان).

۴ - ۵ - ۶. سایر تابوها

الف) ریختن آب جوش بر زمین

وقتی بخواهند آب داغ را بر زمین بریزند، حتماً بسم‌الله می‌گویند، زیرا اعتقاد بر این است که ممکن است آب بر روی جنیان (از ما بهتران) بریزد و سبب خشم این جماعت شود و در نتیجه در مقام تلافی برآمده به آزار و اذیت انسان پردازند (راوی: خیرالنسا میرزایی).

ب) بول کردن در آب

افکندن ادرار در آب بسیار زشت بوده است و به اعتقاد اهالی سرکویر سبب فراموشی می‌شود. اگر کسی در اثنای سخن گفتن حرف خود را فراموش کند، چنین نتیجه می‌گیرند که در آب روان یا در حمام ادرار کرده است (راوی: ماه‌پری آقایان). می‌دانیم که از منظر اسطوره‌شناسان آب نماد زندگی، مرگ، رستاخیز، راز آفرینش، پاکی و رستگاری، باروری و رشد، تجدید حیات و دگردیسی است (اسماعیل‌پور، ۱۳۸۷، ص. ۲۰). از این رو، آلودن آن به معنای آلودن اصل و بنیان زندگی انسانی است. در آموزه‌های کیش زرتشت فراوان بر نیالودن و پاک ماندن آب تأکید شده و برای نمونه هات ۶۸ از کتاب یسنا، سراسر در ستایش آب و تقدیس آن است.

ج) تیز دادن (guzidan)

یکی از کارهایی که به‌ویژه در میان نسل‌های پیشین در نهایت زشتی و مایه سرافکنندگی بوده است، خارج شدن صدا یا بو از انسان در حضور دیگران است. این عمل به‌خصوص از جانب بانوان بسیار قبیح بوده است و چه‌بسا سبب طلاق زن می‌شد. داستانی شنیدنی در این باره مشهور است که پرده از عمق زشتی کار در نگاه آن‌ها بر می‌دارد: شخصی به‌نام «عبید» روزی در جمع، ناخواسته تیز داد و چون نتوانست این ننگ را تحمل و در اجتماع سرش را بلند کند، شبانه ترک دیار و خانمان کرد و به‌مدت سی سال در غربت زیست. پس از این مدت به گمان اینکه یک نسل گذشته و آن قضیه به‌کلی از یادها رفته است، به زادگاه خود بازگشت. در ورودی روستا گفت‌وگوی دو زن رخت‌شوی توجهنش را جلب کرد. زن در پاسخ به همکارش — که از او سن فرزندش را می‌پرسد — چنین جواب می‌دهد: سن و سالش را نمی‌دانم، اما «سال... ووز عبید» به دنیا آمده است. عبید بیچاره با شنیدن این مکالمه برای همیشه ترک دیار می‌کند و دیگر کسی نشانی از وی نمی‌یابد. هنوز نیز گویشوران این دیار وقتی بخواهند از کالایی که کاملاً ناپدید و یا موضوعی که از یادها فراموش شده است سخن بگویند، از این ضرب‌المثل استفاده می‌کنند: «رفت به ..وز عبید» (طباطبایی، ۱۳۹۴، ص. ۶۹). در میان کودکان چندین شعر با مضمون بیان زشتی و کراهت شدید این کار وجود دارد که

به دلیل فقدان نزاکت ادبی و نیز عدم تناسب جدی با موضوع بحث از بیان آن خودداری می‌کنیم.

د) نشستن پسر بر لب تنور

زنان به هنگام پختن نان، مانع از حضور پسران نابالغ بر لب تنور می‌شوند، زیرا اعتقاد عامه بر آن است که اگر پسریچه بیضه‌های خود را تکان دهد، نان قبل از پختن از دیواره تنور جدا و به کلوچ (koluč) تبدیل می‌شود. تابوی دیگری در پیوند با تنور وجود دارد و آن عبارت است از ممنوعیت روشن کردن تنور و نان پختن در شب. زنان از پختن نان و روشن کردن آتش تنور در شب شدیداً اکراه دارند (راوی: فاطمه اکبری).

ه) پوشیدن شلوار سفید از سوی زنان

پوشیدن لباس و به‌ویژه شلوار سفیدرنگ برای زنان در حکم تابو محسوب است. امروزه البته، زشتی این کار تا حد زیادی رنگ باخته است، اما ضرب‌المثل: «نکردی و نکردی، شلوار سفید کردی» همچنان به‌صورت فعال کاربرد دارد و آن را خطاب به کسی می‌گویند که کاری غیرمنتظره و خلاف موازین عقلی و منطقی انجام داده است (طباطبایی، ۱۳۹۴، ص. ۹۵).

و) چیدن ناخن

اگر کسی ناخن خود را می‌چیند و کوتاه می‌کند، باید آن را به دقت جمع کند و سپس دفن کند یا در چاه بریزد. فریزر ریشه‌های کهن این باور را در قبایل بدوی نشان داده است. به گفته وی در کتاب *شاخه زرین*:

مو یا ناخن چیده‌شده را اغلب در جایی پنهانی قرار می‌دهند که لزوماً معبد یا گورستان یا بالای درخت نیست ... بدان خاطر که صاحب آن در روز رستاخیز که بعضی اقوام بدان معتقدند، بتواند پیدایش کند. همین طور ترک‌ها خرده‌ناخن خود را دور نمی‌ریزند ... آرامنه مو یا ناخن چیده‌شده خود را یا دندان افتاده خود را دور نمی‌اندازند (فریزر، ۲۰۱۰، ترجمه فیروزمند، ۱۳۸۸، ص. ۲۶۴).

۵. نتیجه

جستار حاضر براساس مشاهدات عینی و مصاحبه حضوری با گویشوران ساکن در منطقه سرکویر در جنوب استان سمنان، به بررسی مفهوم تابو در فرهنگ شفاهی مردم آن دیار پرداخته است. طرح مسئله با نگاهی گذرا به مفهوم تابو آغاز شده و سپس به دسته‌بندی این مفهوم در زندگی اجتماعی ساکنان منطقه مورد بحث پرداخته شده که براساس آن انواع تابو بدین شکل دسته‌بندی و به تفکیک بحث و بررسی شده است: تابوی واژه‌های ممنوعه، تابوهای ازدواج، تابوهای مردگان، تابوهای مرتبط با نام، تابوهای مشاغل و کشاورزی و تابوهای متفرقه.

نخستین نتیجه‌ای کلی که از خلال این بررسی‌ها به دست می‌آید، کشف زیبایی‌های فرهنگی و ظرافت‌های زبانی در میان یکی از اقوام ایرانی خواهد بود. مردمان به لطف ذوق طبیعی و درونی دریافته‌اند که به‌جای واژه‌ها، عبارت‌ها و مضامین تابو، چگونه جایگزین و حسن‌تعبیر آن را استعمال کنند. در زمینه تابوهای رفتاری برخی امور در آیین‌های ازدواج مانند شادمانی خانواده و منسوبان عروس، تهیه حنای عروس به دست زن بیوه تابو محسوب است. پاره‌ای از امور در آیین‌های سوگ مانند تنها گذاشتن جنازه در شب، دفن شبانه مردگان، آنگاره‌خوانی در شب و استفاده از لوازم میت تابو است. همچنین، برخی مشاغل از قبیل حمامی، نعل‌بندی و گدایی تابو به‌شمار می‌رود. گذشته از آن از رهگذر این پژوهش می‌توان پیوند نامرئی، اما ناگسستنی میان خرده‌فرهنگ‌های ایران‌زمین با آیین‌های ریشه‌دار و کهن انسان‌های روزگار باستان را تبیین و موشکافی کرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. رک: فرهنگ واژگان، اصطلاحات و امثال گونه زبانی روستای سَطوه، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد زبان و ادبیات فارسی، نوشته سیدحسین طباطبایی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه سمنان.
۲. ساده‌ترین تعریف قانون چنین است: مبادله آزادی بشر با امنیت؛ انسان در ازای وانهادن بخشی از آزادی خود، امنیت به دست می‌آورد.
۳. از جمله رک: طباطبایی و همکاران، «آیین‌های سوگ و سرور در سرکویر»، نشریه فرهنگ و ادبیات عامه، سال ۳، شماره ۵، ۱۳۹۴. نیز رک: مقدمه دو کتاب فرهنگ واژگان و اصطلاحات گویشی

مفهوم تابو در فرهنگ عامه مردم سرکویر _____ سیدحسین طباطبایی و همکار

- مردم سطوه (سرکویر)، دانشگاه سمنان، ۱۳۹۶ و بوم سروده‌های سرکویر، انتشارات جبله‌رود، ۱۳۹۶.
۴. برای آشنایی با تعاریف دیگر این اصطلاح رک: غلامرضا پیروز و منیره محرابی (۱۳۹۴). «بررسی معنی شناختی حسن تعبیرات مرتبط با مرگ در غزلیات حافظ»، مجله ادب پژوهی، شماره ۳۳، ۲۳.
۵. پستان دام را گرز (gorz) می‌نامند و مشمول این ممنوعیت نیست.
۶. لیبی می‌گوید: برون شدند سحرگه ز خانه مهمانانش زهارها شده پر گوه و خایه‌ها شده غر (دبیرسیاقی، ۱۳۵۵، ص. ۲۴).
- در میان ساکنان سرکویر هنوز هم هستند کسانی که در صورت ابتلا به این بیماری، تلاش دارند آن را پنهانی مداوا کنند. قیاحت این بیماری تا حدی است که لفظ «غرین» (آن کس که غر دارد) شکل ناسزا دارد. همچنین، در بین گویشوران مثل «رفت به غر مراد» زمانی استفاده می‌شود که مرادشان ناپدید شدن چیزی یا بر باد رفتن و نابود شدن آن باشد.
۷. در این باره رک: مقاله «باور به موجودات خیالی در ادبیات عامه جنوب» مه‌ری مساعد و مینا مساعد، همایش نگاهی نو به ادبیات عامه، ۱۳۹۳، دانشگاه ولیعصر رفسنجان.
۸. بیشترین حرمت شادی و نشاط، مربوط به عاشورا (در اصطلاح اهالی سرکویر: قتل) است.
۹. برای آشنایی بیشتر با این آیین رک: «آیین‌های سوگ و سرور در منطقه سرکویر» مجله فرهنگ و ادبیات عامه، سال ۳، شماره ۵، ۱۳۹۴.
۱۰. در این باره رک: مقاله «بررسی تطبیقی آیین‌های سوگ در شاهنامه و بازمانده‌های تاریخی مذهبی سوگواری در ایران باستان»، مهدخت پورخالقی چترودی و لیلا حق‌پرست، ۱۳۸۹، مجله ادب و زبان فارسی.
۱۱. جواد علی، صاحب کتاب مشهور المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام، شتاب در دفن مردگان را مربوط به نژاد سامی و مرتبط با وضعیت جوی می‌داند (۲۰۰۱، ج. ۹، ص. ۱۵۹) گو اینکه تدفین شبانه مردگان در سنت عربی مرسوم بوده است. هم از این روست که بسیاری از بزرگان و مشاهیر عرب شبانه به خاک سپرده شدند. حتی در صدر اسلام، پیامبر اسلام (ص) به روایتی (ابن هشام، ۱۴۱۱ق، ج. ۶، ص. ۸۶؛ ابن اثیر، ۱۹۸۹، ج. ۱، ص. ۴۱)، امام حسن مجتبی (ع) (ابن خلکان، ۱۹۰۰، ج. ۲، ص. ۶۶)، فاطمه زهرا (بخاری، ۱۴۲۲ق، ج. ۱۰، ص. ۲۹۸) در تاریکی شب به خاک سپرده شدند. برای توضیحات بیشتر در این باره نک: کتاب وفيات الأعیان و أنباء أبناء الزمان از ابن خلکان.

منابع

الف) منابع مکتوب

ابن اثیر، ا.ع. (۱۹۸۹). *أسد الغابه فی معرفه الصحابه*. بیروت: دارالفکر.

- ابن خلکان، ا. (۱۹۰۰). *وفیات الأعیان و أنباء أبناء الزمان*. تصحیح ا. عباس. بیروت: دار صادر.
- ابن هشام، ع. (۱۴۱۱ق). *السیره النبویه*. تصحیح ط. عبدالرؤوف سعد. بیروت: دارالجمیل.
- اسماعیل پور، ا. (۱۳۸۷). *اسطوره، بیان نمادین*. تهران: سروش.
- الیاده، م. (۱۹۸۶). *اسطوره بازگشت جاودانه*. ترجمه ب. سرکاراتی (۱۳۸۴). تهران: طهوری.
- اوستا: کهن‌ترین سرودها و متن‌های ایرانی* (۱۳۸۵). گزارش و پژوهش ج. دوستخواه. تهران: مروارید.
- بارکر، ک. (۲۰۰۹). *مطالعات فرهنگی*. ترجمه م. فرجی، و ن. حمیدی (۱۳۸۷). تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- بخاری، ا. ع. (۱۴۲۲ق). *الجامع المسند*. به تصحیح م. زهیر بن ناصر. بیروت: دار طوق النجاة.
- بهار، م. (۱۳۸۷). *پژوهشی در اساطیر ایران*. تهران: آگه.
- ثعالبی نیسابوری، ا. م. (۱۹۶۵). *ثمار القلوب فی المضاف والمنسوب*. تحقیق م. أبو الفضل إبراهیم. قاهره: دارالمعارف.
- دبیرسیاقی، م. (۱۳۵۵). *گنج بازیافته [بخش نخست]*. تهران: اشرفی.
- راسل، ب. (۱۹۶۷). *جهانی که من می‌شناسم*. ترجمه ر. عباسی (۱۳۴۵). تهران: امیرکبیر.
- زمردیان، ر. (۱۳۷۹). *راهنمای گردآوری و توصیف گویش‌ها*. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- ژینیو، ف. (۲۰۰۴). *اردویراف‌نامه*. ترجمه و تحقیق ژ. آموزگار (۱۳۸۲). تهران: معین.
- سبزیان، س. و کزازی، م. ج. (۱۳۸۸). *فرهنگ نظریه و نقد ادبی*. تهران: مروارید.
- سعیدی مدنی، س. م. (۱۳۸۵). *درآمدی بر مردم‌شناسی اعتقادات دینی*. یزد: دانشگاه یزد.
- شبانکاره‌ای، م. (۱۳۷۶). *مجمع‌الانساب*. تصحیح م. ه. محدث. تهران: امیرکبیر.
- طباطبایی، س. ح. (۱۳۹۴). *گزیده ضرب‌المثل‌های سرکوبیری*. سمنان: حبله‌رود.
- طیب عثمان، م. (۱۳۷۱). *راهنمای گردآوری سنت‌های شفاهی*. ترجمه ع. رهبر. تهران: آناهیتا.
- علی، ج. (۲۰۰۱). *المفصل فی تاریخ العرب قبل الإسلام*. بیروت: دارالساقی.
- فردوسی، ا. (۱۳۸۹). *شاهنامه*. به کوشش س. حمیدیان. تهران: قطره.
- فروید، ز. (۱۹۸۴). *توتم و تابو*. ترجمه ا. پورباقر (۱۳۶۲). تهران: آسیا.
- فریزر، ج. ج. (۲۰۱۰). *شاخه زرین*. ترجمه ک. فیروزمند (۱۳۸۸). تهران: آگاه.
- میلنر، ا. (۲۰۰۹). *درآمدی بر نظریه فرهنگی معاصر*. ترجمه ج. محمدی (۱۳۸۷). تهران: ققنوس.
- ناس، ج. ب. (۱۹۷۰). *تاریخ جامع ادیان*. ترجمه ع. ا. حکمت (۱۳۴۸). تهران: پیروز.

وندا یاد (۱۳۷۶). ترجمه ه. رضی. تهران: فکر روز.

Boyce, M. (1994). *A history of Zoroastrianism*. Vol. 3. Leiden: Brill.

ب) مصاحبه‌شوندگان

آقایان، ماه‌پری. ۷۶ ساله. بی‌سواد. خانه‌دار. ساکن روستای مهدی‌آباد.

اکبری، فاطمه. ۷۷ ساله. بی‌سواد. خانه‌دار. ساکن روستای سطوه.

طباطبایی، سیدمیرزا. ۹۲ ساله. بی‌سواد. کشاورز. ساکن روستای مهدی‌آباد.

طباطبایی، لیلا. ۷۹ ساله. بی‌سواد. خانه‌دار. ساکن روستای سطوه.

میرزایی، خیرالنسا. ۶۹ ساله. بی‌سواد. خانه‌دار. ساکن روستای سطوه.

References

- Ali, J. (2001). *Details in the history of Arabs before Islam*. Dar Al Saqi.
- Bahar, M. (2009). *Research in Iranian mythology* (in Farsi). Agah.
- Barker, C. (2009). *Cultural studies*. Research Institute for Cultural and Social Studies.
- Boyce, M. (1994). *A history of Zoroastrianism* (vol. 3). Brill.
- Bukhari, A. (2001). *Al-Jame Al-Mosnad*. Dar Tawq Al-najat.
- DabirSiaghi, M. (1977). *Recovered treasure* (in Farsi). Ashrafi.
- Dustkhah, J. (ed) (2007). *Avesta: the oldest Iranian songs and lyrics* (in Farsi). Morvarid.
- Eliade, M. (2006). *The myth of the eternal return* (translated into Farsi by Bahman Sarkarati). Tahoori.
- Ferdowsi, A. (2011). *Shahnameh*. Qatre.
- Fraser, J. (2010). *The golden bough* (translated into Farsi by Kazem Firoozmand) Agah.
- Freud, S. (1984). *Totem and taboo* (translated into Farsi by Iraj Poorbaqer) Asia.
- Gignoux, P. (2004). *ArdavirafName* (edited by Zhaleh Amoozgar) Moin.
- Ibn Asir, A. (1989). *Osd Alqaba* (in Arabic). Dar al-Fikr.
- Ibn Hisham, A. (1990). *Sira Nabawiyya* (in Arabic). Dar Al-Jail.
- Ibn Khallakan, A. (1900). *Wafayat Al Ayan* (in Arabic). Dar Sadir.
- Ismailpour, A. (2009). *Myth, symbolic expression* (in Farsi). Soroush.
- Milner, A. (2009). *An introduction to contemporary cultural theory* (translated into Farsi by Jamal Mohammadi). Ghoghnoos.
- Nas, J. (1970). *Comprehensive history of religions* (translated into Farsi by Ali Asghar Hekmat) Pirooz.
- Russell, B. (1967). *The world I know* (translated into Farsi by Roohollah Abbasi) Amirkabir.
- Saalebi, A. (1965). *Simar Al-Qolub* (in Arabic). Dar Al-Maaref.
- Sabzian, S., & Kazazi, J. (2010). *Dictionary of literary theory and criticism* (in Farsi). Morvarid

- Saeidi Madani, M. (2007). *An introduction to the anthropology of religious beliefs* (in Farsi). Yazd University.
- Shabankarei, M. (1998). *Majma Al-Amsal* (in Farsi) Amirkabir.
- Tabatabayi, S. (2016). *A selection of Sarkavir proverbs* (in Farsi). Hablerood.
- Tayeb Osman, M. (1993). *A guide to collecting oral traditions*. Anahita.
- Unknown. (1998). *Vandidad* (in Farsi). Fekr Rooz.
- Zomorodian, R. (2001). *A guide to collecting of dialects* (in Farsi). Ferdowsi University.

Interviewees:

- Fateme Akbari. 77 years old, illiterate, housewife.
- Kheir-Al-Nesa Mirzay. 69 years old, illiterate, housewife.
- Leila Tabatabayi. 79 years old, illiterate, housewife.
- MahPari Aghayan. 76 years old, illiterate, housewife.
- SeyedMirza Tabatabayi. 92 years old, illiterate, housewife.